

[5. ELŐTÖRTÉNETEK]

Nem mondhatnám, hogy lettek volna fenyegető előjelek. De az is lehet, hogy voltak, csak nem ismertem fel őket. Akkor még nem létezhetett az a pozíció, ez a visszapillantó, értékelő helyzet, ami bármely apró eltérést, különleges vagy szokatlan testi megnyilvánulást a rangja és a jelentősége szerint értékelhetett volna. Ha meg is mutatta magát valami, nem lehetett igazán látni. Ha szólt is hozzám, nem lehetett igazán hallani.

A munka örömtelen lett, annyi bizonyos. Lassan elkopott a *Lust*, utólag belátható. Rád szigorodik a formát adó napirend. Már nem örülsz annak, aminek korábban igen. Úrrá lesz rajtad az anhedónia. Korábban mindenféle fáradtságot egy ellenkező irányú elfáradással orvosoltam. Túlolvastad magad? Áss! De megszűnt az öröm. Öröm nélkül élni pedig nehéz. Magne-B6-tal próbálkoztam, meg az agyserkentő, immunerősítő és antioxidáns hatású ginkgo bilobával. A kínai csodafa varázsos levelei. Nem értek semmit, az az igazság. A február a hónapok novembere. Várhattam tovább az életmentő tavaszt.

A vekkerek különös szerkezetek. Mechanikájuk miatt nem alhatok többet tizenkét óránál. A felhúzó ébresztőórán hiába állítok be ennél hosszabb alvási időt, tizenkét óra múlva bizonyosan megszólal a csengő. Ez a gimnáziumi idők alatt, hétvégeként néha gondot okozott. A gyerekek megszületése óta azonban minden reggel fél hétkor ébredek. Megiszom fél liter langyos vizet, beveszem a gyógyszereket, mosdó, azután fogmosás. Kitanultam a rendszert, végighaladok a felső, majd az alsó fogsoron, három perc az egész, mire a végére érek, már fel is ébredtem, zuhany, borotválkozás, illatszerek. A rosszullet előtti fél évben azonban megbillent a rendszer. Váratlanul émelygések törtek rám, villámgyors hányinger, előkészítés nélküli öklendezés. Nagyon mélyről indul, összeszorítja a gyomromat, hatalmas erővel lök, taszítja kifelé a benti tartalmakat, néha feljön a langyos vízzel hígított gyomorsav, visszanyelem, nem akarod a Coaxilt újra bevenni. Ráhajlok a mosdóra, próbálok halkán kínlódni, suttogva káromkodom, a gyerekek még alszanak. Hat vagy hét löket. Lassan véget ér. Nézem magam a tükörben, a szemem könnyes, hangosan zihálok. Ám az émelygés kitart. A fogmosás-

nak vége. Hosszan öblíték, jöhet az antibakteriális Listerine, a savanyú szájszag mégis megmarad. Minden nap ezzel az ál-hányással indul.

Reggelente elolvasok egy-egy verset a Bibliából, jobb, mint a napisajtó. Nálunk reggeli dicséretnek hívják az efféle szövegeket: elolvasod, próbálsz megérteni, egész nap veled lehet, hordozható meditációs objektum, portábel haza. A példa legyen most az, amire utolsóként emlékszem. 3Móz 13, 23: *Ha viszont megmaradt a fehér folt a helyén, és nem terjedt tovább, akkor gyógyuló fekély az. Mondja ki róla a pap, hogy tiszta.* A napi textust régen csak egyszer olvastam el. Aztán a kétszeres olvasás lett a rend. Aztán a négyszeres. Jött a nyolc. Itt már éreztem, hogy ez nem teljesen egészséges. Van benne némi kényszer. Túl sok a rituálé. Tombol a *Zwang*. Levittem az olvasási számot négyre, nem kevésbé kényszeresen. És aztán az értelmezés. Miért fehér a folt. Miért nem terjed tovább. Gyógyuló fekély. Miért a pap mondja ki. Miért tiszta. Csak azért, mert nem terjed? Rátelepedett a napomra a szöveg. Birtokba vette, újra és újra előbukkant. Néha elkéstem, visszatartott az olvasás. Szétesett a figyelem. Szétrobbantotta a szükségszerűnek látszó, de nem szándékolt koncentráció. Mivel foglalkoznál, ha nem az üdvösségeddel? Az pedig az interpretáción túl lakik.

És ehhez még a fékezhetetlen dührohamok. Kiabálások a szeretteimmel. Leordítom a lányaim arcát. Miért nem tanulsz, letépem a fejedet, bekenem disznózsírral, és feldugom a seggedbe, bazd meg. Ütöm az asztalt, ordítok, teljességgel dialógusképtelen a viselkedés. Érzem, hogy mindez helytelen, aránytalan és igazságtalan. Magamon is látom, hogy az ember tényleg egy önző, éhes húsdarab, miképp a hernyó, telhetetlen, mindig előre mászik és harap. Képtelen vagyok megállítani az agresszív folyamatokat. Valami fék mindig hiányzik, a haragom előtt mindig zöld a lámpa, akadálytalanul rohan tovább. Vezetem az autót, az anyám ül benne, vele is ordítok. Nem beszélhetsz így velem, nem beszélhetsz így az anyáddal, nem beszélhetsz így egy nyolcvanéves emberrel. Aztán eltelik negyedóra, én meg kérhetem tiszta szívből a bocsánatot. Ez is előre idegesít. De igen, rohadék szipirtyó, már hogynem beszélhetnék. Bűnösök vagyunk, te is, én is, a férjed is, az én apám, bűnösök a nagyszülők, bűnösök vagyunk mindannyian.

5.1. Nem volt mit tenni

A szüleim jórészt apámék családjának maradék pénzéből, 1960-ban vették meg a házukat. Pontosabban a fiatal pár 1960 kora őszén kapott a férj szüleitől egy kis házat, amit nem sokkal később egy alacsonyabb tetőzetű épületrésszel L-alakúra toldottak, majd hozzáépítettek egy melléképületet, ahhoz még egyet, majd egy újabbat, s az egyre kisebbedő dobozok végén ott áll a budi.

Csinos kis házikó. Az apám építette az anyám bátyjával, a téglagyárból zabrált, használt B-30-as blokktéglákból, a tetejét cserép borítja, felül hatalmas szelőlőzőablak gondoskodik a folyamatos levegőcseréről. Belül pedig úgy oldották meg, hogy az ülésre szolgáló faszerkezet a rögzítő bilincs feloldása után a lábtartó deszkákkal együtt egyben kihúzható, síneken gördül az egész, mint egy nagy Ikea-fiók, egyetlen ember eltávolíthatja a megtelt gödör fölül, és már hordhatja is nap-hosszat a kertbe a billenékeny vastalicskával az évek alatt felgyült családi összefekáliát.

Ezt az alapstruktúrát különböző leleményes egyedi megoldások egészítik ki tökéletessé. Egy nagyobb benzintölcsér és bő felméternyi merev műanyag cső beépítése nyomán a házikó kívülről vizeldeként is használható, a falba applikált kardántengely-darabra akasztva kitűnően hozzáférhető a szükséges papírhengerek, a két téglá közötti részbe befutó hatalmas belső fari gli pedig biztosan megóv attól, hogy a kíváncsi labrador dogod közben minduntalan rád törje az ajtót.

Az árnyékszék igazi dísze azonban maga a bejárat. Jókora, alaposan olajozott zsanérokon fordul az ajtószárny, mindig akadálytalanul nyílik meg, s ez adott alkalommal praktikus értelemben is felettébb szükséges lehet. Mindemellett nagyon szép is. A festése réges-rég lekopott, az esők, a szél meg a nap az évek során csontfehérre szívták, de jól látható, hogy annak idején nem ajtólapnak készült a deszka, apró, míves kazettákból róttá össze gondosan egy régi mester, s aztán a két nagyobb darabot apám utólag illesztette rá a könnyű, csak belülről látható, fényes alumíniumkeretre.

Az elemek eredetileg egy nagy szekrény részei voltak. A szekrényt a nagyapám, anyám apja, rendőr főhadnagy jutalmul kapta, afféle tárgyi prémiumként azért, mert 1944 júniusának végén, esküjének megfelelően, hivatásul választott rendfenntartói munkája integráns részeként, nem volt mit tenni: hatékonyan segítékezett abban, hogy vonatra rakják a város és a környék zsidóit. Egyedül tolt

baza a zsidó javak rá eső részét egy nyikorgó kézikocsival azon a régi nyáron, a Belvárostól egészen Jamináig. Meglepetésnek szánta a nagy és szép szekrényt, úgy gondolta, örül majd neki a család, nagyanyám így mesélte.

Sokáig húzták-vonták ide-oda a szülői házban, sehogyan sem találták meg a helyét. Túlságosan nagy volt, homályosak maradtak a célok, amelyeknek új környezetében is megfelelhettek volna, meg hát az arányaiban, a küllemében, a különös díszekben is ott feszült folyvást valami leküzdhetetlenül rossz emlékű, baljós és idegen. Kikerült a nyári konyhába, onnan a szerszámokkamrába, aztán a padlásra, végül a nagyszülők halála után a nagybátyámék nekünk adták a megmaradt darabokat, átcipelték hozzánk, tüzeljük el, mert akkor mi még fával fűtöttünk.

Apám sohasem kommentálta felesége családjának ezt a nem is olyan régről ismert történetét. Őt nem érdekli a részletesebb múlt, számára a budiajtó csak egy jól felhasznált, kettős deszkadarab. Parasztok voltak, tanyán laktak, kevésbé érintette őket a történelem, mint a városba költözött társaikat, mindig is így vélekedtem. De amikor látta a Schindler listáját, az újra szóba kerülő budiajtóról legutóbb neki is eszébe jutott valami.

Annak idején teljesen önellátó volt a család, boltban nem is vettek soha mást, csak gyufát, sőt meg petróleumot. Ha bementek a városba, a templomba igyekeztek, vásár volt, vagy el kellett intézni valamit a hivatalban, akkor se nagyon adtak ki pénzt élelmiszerre, szerszámra. Egyetlen városi családot ismertek közelebről: azét a zsidó kiskereskedőt, akinél a petróleumot, a sót és a gyufát vásárolták havonta. Nagy család, többen voltak még apáméknál is, a férfiak szükségükön kívül kerülgették egymást, a gyerekek eljátszottak az udvaron, az anyák viszont szinte barátnők lettek, nagyon megszerették egymást, a tót parasztasszony meg a zsidó szatócs felesége.

Amikor eljöttek a zavaros idők, mindenki ismerte a kötelező forgatókönyvet a falragaszokról, a tanyasi iskolába is eljutottak a sűrűn nyomott plakátok, a szatócs felesége maga mellé vette a legkisebb gyermeket, egy gyönyörű, fekete hajú kislányt, befogatott és kikocsizott a tanyára. Köszöntek, leültek, vizsgálgatták a tavaszi tornácról a lábasjósággal teli, gazdag és tiszta parasztudvart, nagyokat nevettek, aztán a vendég óvatosan előhozakodott a kérésével.

Nekik nemsokára el kell innen menniük. Nem tudják, mi lesz, hová mennek, hová viszik őket, és mennyi időre, beszélnek az emberek mindenfélét. Ők a férjével úgy döntöttek, a kisleánynak mindenképpen korai lenne még az út. A többi lány már idősebb, a fiúk erősek, de Ráhel még kicsi. Csak ezt az egyet. A legkisebbemet. Nem fogadnák-e be, Mária? Itt jó helye lenne, biztos vagyok benne. Elvész a többi közt, olyan, mint ők, észre sem veszik. Fizetnék is érte, ha meg nem sértem. És visszajövünk érte, amint csak lehet. Vigyáznak rá addig, ugye?

A nagyanyám gondolkodás nélkül nemet mondott. Nézte az asszonyt, sírt, kínjában nevetett, ölelte, és kimondta a nemet. Nem volt mit tenni, te is megértheted, fiam. Lelövök, aki zsidót rejteget, tudta mindenki, ki volt hirdetve. Jaj, ne kérjen tőlem ilyet, kedves Sárrikám. Mi lenne akkor a gyerekeimmel? Nekem rájuk kell vigyáznom. Mi mást mondhatnék magának, édes Sárrikám. Jaj, Istenem, drága Sárrikám!

Június végén elvitték a zsidókat. Ki tudja, Sára asszonyt és legkisebb lányát, Ráhelt, eljövendő, soha fel nem nőtt mostoha-nagynénémet talán épp az anyai nagyapám lökdöste be vagy segítette föl a vagonba. És aztán hazacipelte a házába a legnagyobb szekrényüket, talán épp az övékét. Szeptember közepén szétbombázták a várost az amerikaiak. Anyámék családja az apámék tanyájára menekült a Liberátorok elől. Októberben pedig megjöttek az oroszok.

A kétezzer-kétszáz helyi zsidó ember közül a következő őszön alig négyszázan tértek haza. Néhány éven belül pedig majd mind elköltözött. A szatócs családját senki nem látta többé. Az új rendszer elvette az apámék földjeit, anyám apja soha többé nem kapott munkát. Bűneikből és hibáikból, gyengeségeikből és mulasztásaikból csak két női név maradt, meg egy kettős osztatú, kopott budi-ajtó. Alig venni észre.

Harmincöt éve kosárlabdázom. Gimnáziumi csapat, megye kettő, megye egy, NB II., aztán meg a lassú levezetés, heti három, heti kettő, heti egy alkalom, két teljes óra egy asszimétrikus tornacsarnokban. Az utolsó fél évben lassú, veszélyesnek tűnő, fényes villogás a szememben, ütemesen csillog a periféria. Oldalra nézel, eltűnik. Előre nézel, visszajön. Kemény a fény, majdnem üt. Aztán meg elhal. Ülsz az öltözőben. Mindenki vicceket mesél, zuhanyozik. Csak kuporogsz ott, egyedül. Azt hiszik, megöregedtél, igaz is lehet. Villog, csillog, vibrál az egész, a ritmus üteme egyenletes, de megmagyarázhatatlan. Nem a szív, nem a légzés, nem a kosárlabda ősi szinkó-

pája. Hanem micsoda. Nem lehet megmondani. A zuhany alatt sem múlik el. Hazafelé sem. Otthon lassan megiszol egy sört. Aztán valahogy mégis eltűnik, elhalványul, nem is érted, miről beszéltél, nem érted, mi volt. Semmi, alighanem. De aztán visszatér.

Másik este, másik sör, révedezel, esténként jólesik a szedálás. BL-mecscset nézel, részesülsz Európából, ha talán nincs is már. Mindenki által ismert nevek, boldog-boldogtalan ezt nézi, nemzetek fölötti a kohézió: ez az illúzió. A saját félpályán csak a kapus ténfereg. Kemény harcok folynak a tizenhatos körül. Voltaképpen nem történik semmi, semmi statisztikázható. Mégis élvezetes a meccs. Nagyon érthetsz hozzá, ha képes vagy meglátni. Nagyon. Iszol még egy kortyot. Jobb kézzel emeled az asztalkáról az üveget. És csak ekkor veszed észre, az egész tested görcsben van. Percek óta görcsben. Az izmok már el is fáradtak, a fáradtsággal jeleznek. A végén még izomlázad lesz, izomlázat kapsz egy ültő helyedben, felhalmozódik a tejsav, szakadhatnak az izomrostok, egyformán fáj, mindegy. A szedálás alatt ott rejtőzik a feszülés, parazita izomgörcs, észre se vetted. Próbálsz leállítani. Mozgatod, amit lehet. Jobb lesz. Aztán észreveszed, újra feszülsz. Elengeted. Iszol. Újra feszülsz. Talán egy füles fotelt kellene venni az Ikeából, Strandmon, Skiftebo zöld, 59.990 HUF. Vagy valami delikátot a Vateráról, abban talán jobb lenne. És vége a meccsnek. Fáj a vállad. Alig van már reggelig időd, hogy ne fájjon.

1997 nyara óta egy Coaxil nevű antidepresszánszon élek, hatóanyaga ti-aneptine, 12,5 mg draszté, napi három tablettát. Vannak, akik nem hiszik el, hogy a depressziót gyógyítani lehet a központi idegrendszerre ható szerekekkel. Nehogy már pusztán vegytan legyen az a híres lélek. Hogyan is lehetne. Szerintem remek a gyógyszer. Szeretem. Azt viszont nem lehet tudni, hogy ez a gyógyszer két évtizednyi szedés után, mit okoz a központi idegrendszerben, mit okozott az enyémben, okozott-e valamit. Emeli a szerotonin-szintet. Meg a dopamint. Vannak-e tartós tünetek? Lehetnek-e? S vajon mi-félek? Senki nem tudja. Vagy csak nincsen híradás arról, ami pedig már van.

És talán van, talán lehet az egésznek valamiféle nyelvi előprogramozása. Előre beleírod magadba a betegségedet, beleírod magadat a betegségedbe. *Jaj, ne legyél már ennyire hülye, agytumort kapok tőled, bazmeg!* Ezt talán nem kellett volna annyiszor mondanom. Anyám is ideges típus, az anyja is az volt, két nő, aki előbb üt, csak utána kérdez: megörökölhettek tőlük a

vehemens géneket meg a szociokulturális környezetüket. De a szavakra jobban vigyázhattam volna. Nagyanyám szerint nem volt szabad pofont adni: a gyermek arca az Istené. Anyám is hisz ebben. Most hetvenkilenc éves, az anyja hetvennégy évesen halt meg. Mégis az anyja, pedig a lány már idősebb nála. Tőlük tanultam a tumort. Nem ártott volna némi kritika.

Bizonyára van egy gyönyörű 18. századi angol esszé arról, hogy amikor egy angol nem túl kellemesként jellemez egy traumatikus, szörnyű vagy kifejezetten iszonyatos élményt, kultúrája azon szabályának igyekszik megfelelni, hogy semmiről nem illik őszintén beszélni. Am közben csendben nevetni is tud magán, amiért eleget tesz a szabálynak. Bármikor hajlandók parodizálni önmagukat. Minden understatement, minden alulfogalmazás finom vicc az angolságról.

Az én orvosaim, talán épp angolos stílusuk miatt, hasonlóan viselkedtek. Am az ő nem-őszinteségükből elsőre hiányzott a nevetés, a paródia, a vicc. Nagyon is törekedtek az őszinteségre. Pontosan el akarták mondani nekem, hogy mi a helyzet. Visszavonultak jól bejáratott szaknyelvük erődítményei mögé, s onnan tájékoztattak például arról, hogy a daganatom jó vagy rossz indulatú-e. A rosszindulatú (malignus) daganat képes áttéteket képezni a test más, távolabbi területein is. A jóindulatú (benignus) nem tudja ezt megtenni, de képes az átszűrődésre: megfertőzheti a közeli helyeket. Van azonban olyan rosszindulatú daganat, amely nem képez áttétet, és van áttétet képző jóindulatú daganat is. Arról nem is beszélve, hogy olykor a rosszindulatú daganat is átszűrődhet, a jóindulatú viszont néha nem. Ezért aztán, legalábbis az orvosoknak a betegekhez szóló élőbeszédében, kialakultak a félig rosszindulatú (semimalignus) és félig jóindulatú (semibenignus) kifejezések is, amik (mindkettőt szokás átmeneti malignitásúnak avagy lokálisan agresszívnek fordítani) végképp összezavartak, ezért aztán, gyanakvóan és rettegve, több őszinteséget és nagyobb pontosságot kértem.

Hamar kiderült, hogy az őszinteség alapja a felhasznált szavak pontossága. A szó jelentése: a használata. A szótár a szavak használatának kivonata: mesterséges zanza. A szaknyelvek azonban olyan szavakat kívánnak fel a használatra, amelyek a precíz definícióra épülnek. Nem a bevett használatot rögzítik, hanem megpróbálják azt előírni. Malignus, benignus, semimalignus, semibenignus, átmeneti malignitású, lokálisan agresszív. A valóság azonban bonyolult, bonyolultabb, mint a szavak alakuló rendszere, a

két szisztémát lehetetlen egymással fedésbe hozni, a dolgok megnevezése, szaknyelv használata esetében is, pontatlan. Pedig épp a pontosság lenne az őszinteség alapja. Vagy ehhez a pontossághoz képest lehetne aztán nem-őszintének lenni. Az alulfogalmazás alapja a precíz jelentés. Az understatement titka a hibátlan szemiotika. Ezzel pedig nem rendelkezünk. Well, it is slightly below the expected standard. A hibátlan szemiotika egy picikét mintha várakozáson alul teljesítene.

Ebben a különös nyelvi helyzetben, nyelvi – mondjuk így: – utóprogramozásban végül az lett a megoldás, hogy az orvosok, a kedvemért, előléptek szakmai erődítményük falai mögül, és elkezdték használni azt a magyar nyelvet, amelynek a szavait és fogalmait réges-rég gömbölyűre koptatta a használat. Ez végre működik. És néha azt éreztem, hogy ezekből a hozzám butított mondatokból egyáltalán nem hiányzik az alulfogalmazás, amit magyarul néha lehetetlennek látok. Pontosak voltak ezek a kijelentések, precízek az állítások, tűpontosan vonatkoztak a tárgyra, a testemre. Mégis lett egy nyugtalanító érzésem, hogy a kifejezendő dolgot az elvárható nem-őszinteség megfelelő mértéke *alatt* fejezik ki. Vicc, paródia, nevetés nem volt. De volt talán egy halvány – együttérző és integratív – mosoly.

Édes öregem. Azt hiszem, rosszindulatú lehet az agyi elváltozásod. Rosszindulatú, de ha szerencséd van, akkor azok közül a legjobb indulatú. Jól reagál a sugárzásra, jól reagál a kemóra, jól reagál a legújabb molekuláris cuccokra. Mindenre jól reagál. Vagy legföljebb majd megműtelek még egyszer.

És talán akkor sem kellett volna öntelt módon hangoskodnom, amikor egy irodalmi beszélgetésen az orvosi kar civilben idegsebész dékánhelyetese hozzászólt a nyilvános szövegértelmezéshez. *Ja, én meg majd agyakat műtök helyted a hétvégén, köcsög.* Nem bírtam magamba fojtani. Volt némi nevetés a közelben. Tetszett nekik a morgásom. Szabad a véleménynyilvánítás. Ius murmurandi. Elégedett is lehetnék magammal akár. Aztán elbizonytalanodom. Talán mégsem kellett volna így replikáznom.

És aztán: 2015. február 10., kedd, Szeged, Egyetem u. 2-4., BTK, Sík Sándor terem, nagy társaság, régi magyar irodalmi szeánsz, negyed hét körül – teljes filmszakadás. Az óra elejére talán emlékszem. Keres-éri Köleséri Sámuel és a korai európai felvilágosodás. Közben talán tényleg villogott egy régi, zárlatos neoncső. Se előtte, se utána semmi. Kiesett két nap. Utólag a

legfontosabb szemtanúktól tájékozodom. Grand mal epileptica vagy talán status epilepticus oka egyelőre ismeretlen – efféléket vélek hallani, ki tudja, hol, lassú a tudati feltisztulás. A rohamot állítólag előre meg lehet érezni. Ha megérezed, az az aura. Állítólag csodálatos érzés, mennyei eufória.

A közvélekedés szerint a zombi vélhetően az afro-karibi vudu hit egyik hiedelméből az euro-atlanti kultúrkörbe átszármazott fantáziaalak. Eredetileg a zombik olyan halottak, akiket egy hatalmas mágus élesztett fel, hogy neki szolgáljanak. Élőhalottak, vagyis egykor meghalt, magasabb rendű idegi funkcióikat általában elvesztő, állati szintre süllyedt, holttest voltak el-lenére mozgó és tevékenykedő, felbomlásban lévő lények, ijesztő és nagy tömegben mozgó szörnyetegek. Az én magyarázatom egyszerűbb. Grand mal. A beteg ember elvágódik, felordít, nem lélegzik. Ráng a teste, habzik a szája, megsebzí magát, maga alá ürít. Múló a tudatzavara, ködös az ébredése, lassú a feltisztulása. Nem emlékszik a rohamra. Előtte, utána semmi. Az epilepsziás roham sokkoló esemény. A test tudat nélkül is létezik. Ráng, sebez, ürít. Nagy ritkán feláll, mozog. Üres a tekintete. Elszabadul. Az ember az élőhalottak történeteivel oldja ezt a traumát.

(Klinikai zárójelentés, Neurológiai Klinika, 2015. 02. 11., Anamnézis) SBO érintésével sürgősséggel került felvételre élete első végtagrángatózással társuló eszméletvesztéses rosszullétet követően. Oda OMSZ szállította. A rendelkezésre álló információ szerint oktatás közben lett rosszul: kb. 1,5–2 percig tartó, egész testre kiterjedő végtagrángatózással társuló eszméletvesztéssel járó rosszulléte zajlott, mely során vizeletét elengedte, székletét tartotta. A rosszullétet követően tenebrosus volt, majd még 3 alkalommal volt hasonló rosszulléte az SBO-ra érkezéséig. Hozzátartozók elmondása szerint reggel óta általános rosszullétre panaszkodott. Korábban hasonló rosszulléte nem volt. Felvételkor testszerte jelentkező izomfájdalmon, általános rossz közérzeten felül más panaszt nem említ.

„LEGYEN, MONDJUK, LOVAS SZEKÉR”

SZILASI LÁSZLÓ VÁLASZOL LÁNG ZSOLT
KÉRDÉSEIRE

A legutóbb megjelent Amíg másokkal voltunk című kötetében ott van három kisregény: Babits, Jókai és Bessenyei életük egy-egy szakaszáról mesélnek. Amikor a jókais részt olvastam, az ő erdélyi útjáról, meg voltam győződve, hogy a helyszínen dokumentálódta – erre kiderült, nem vagy egy nagy utazó, vannak helyek, ahol soha nem jártál. Milyen mértékben szól rólad ez a könyv, mennyire van a te életed benne ezekben a kisregényekben?

Annak idején történelem szakos is voltam az egyetemen (alig bírtam leadni, mert ahhoz előbb át kellett mennem az első szigorlaton), és annyit mindenképpen megtanultam Collingwood professzortól, hogy – mivel az időutazás egyelőre nem kivitelezhető – a történetírás gyakorlata a ránk maradt források értelmezésén alapul. A történetírás nyelvi alakulat, amely korábbi, nem feltétlenül történetírói célú szövegek továbbírása által áll elő. Ez íróként is biztató nekem. Soha nem idegenkedtem attól, hogy bizonyos esetekben korábbi szövegek újraírása által találjam meg saját mondataimat. Meg lehet nézni a *Detonátát*. De ez a másik is egy járható út. (Az irodalomban sokkal több út járható, mint gondolnánk. És hát, persze: sokkal kevesebb.) Mészöly Miklós is ezt tette Polcz Alaine mondataival *Pontos történetek útközben* című könyvében. Én másféle szövegeket használtam. Róna Judit szuper Babits-monográfiáit, Gálos Rezső pozitívista Bessenyei-életrajzát, Jókai feljegyzéseit erdélyi útjairól. Ezek módszeres (rövidítésekkel, áthelyezésekkel és betoldásokkal járó) átírása utazásszerű tapasztalatokkal járt számomra. Igenis: jártam a századfordulós Szegeden, a 19. század közepi Tardonán vagy a 18. század végi Pusztakovácsiban. De aztán ennek is vége lesz egyszer: azt remélem, a halálon túli életben az Úristen megengedi majd nekünk az ismert és ismeretlen világokban az időutazást. Az irodalomban pedig többek között az is csodálatos, hogy bármihez méz általa igazán közel, majdnem mindig megtalálok benne magadat. Babits 1906–1907 körül a rekonstrukciós városban: úgy keresi a feladatát, hogy közben

ipari mennyiségben javítja a latindolgozatokat. A bujdosó Jókai 1850-ben: nem csinál semmit, de végiggondolja az életművét, már csak le kell jegyeznie. Bessenyei teleírja a nyomtatás közegét helyettesítő lerakatait: közben lassan eljut a *Tariménes* című regényhez. Nem tudom, mennyire van benne ezekben a történetekben az én életem. Azt hiszem, ez a könyv elsősorban nem rólam szól. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy az életben végzett tevékenységeinknek előbb vagy utóbb át kell hajolniuk a művészetbe. Jó, ha így történik, jó lenne.

Az irodalom tanára vagy a szegedi bölcsészkaron: vajon úgy történt, hogy a regényeid ebből a tevékenységből való áthajlásnak nevezhetők?

Babits végzettségét tekintve középiskolai tanár volt. Jókai újságíró-féleség (gyönyörű feleséggel). Bessenyei meg filozófus, vagy valami afféle. Ők ezekből a tevékenységekből hajoltak át az irodalomba. Az áthajlás előtt azonban maga a tevékenység megváltozik, nem önmagaként hajlik át. Az én regényeim irodalomtörténeti munkáim után és közben jöttek létre. Nagyon szeretem az egyetemi munkámat: hivatásomnak tekintem, és még pénzt is adnak érte. De az én irodalmi szövegeim nem az irodalomtörténet-írásból jöttek létre, nem az hajlott át. Hanem talán inkább abból a történetképzési gyakorlatból, ami az irodalomtörténet-írást általában is jellemzi. Összegyűjtöd az anyagodat. Kérdéseid által megpróbálsz megismerni. Kósza történetek által tényeket képezel az adatokból. Aztán egységesítesz (nem tudsz nem-egységesíteni), és megírod a történetedet. A Magyar Irodalom Történetei? Akkor is egy van belőlük, ha direkte többet írsz: mindig már kevesebb a többnél. Amikor azonban megírtam az eddigi legnagyobb régimagyaros munkámat (Balassi verseinek utóélete 1594 és 1632 között: ehhez értettem), egyfelől arra jutottam, hogy bármit is tettem bele ebbe a könyvbe, az én dolgaimnál sohasem lesz benne több. Inkább kevesebb. És aztán az egész nagyon hamar el is múlik. A tudomány művelése nem gazdaságos dolog. Másfelől pedig az a helyzet, hogy az irodalomtörténet-írás mindig egy nyelvet használ. Nem többet, csak egyet. Általában mások nyelvét. Egy bizonyos módszertani nyelven keresztül nézi az irodalmat. Azon keresztül értelmezi. Újratermeli az eredményeket. Az ember annak idején nem akart megszületni. Később majd meghalni nem akar. Nem kívántam efféle tevékenységgel tölteni az életem. Legyen másra is idő. Más-hová helyeztem át üdvösségem tétjeit. Némi gondolkodás után nekifogtam a *Szentek hárfája* megírásának. A két ünnep között jártunk, talán még hó is esett.

Az irodalom tanárát a módszertani nyelv hozzásegíti, hogy mondandóját megértsék a diákjai. A szépíró viszont csak akkor tudja megértetni magát, saját érzéseit, gondolatait, ha nyelvet talál hozzá, egyedi nyelvet, ugyanakkor mérlegelnie kell, mennyire legyen egyedi ez a nyelv. Emlékszem, a Szentek hárfája kritikusai szinte valamennyien beleakadtak a regény nyelvébe, ki ezért, ki azért. A harmadik hídról író Károlyi Csaba pedig kiemelte, mennyivel érthetőbb, tisztább szerkezetű. Kell-e valamilyen kompromisszumot kötnöd, amikor regényt írsz?

A nyelvi kompromisszum esetemben állandó. Belépsz a nyelvbe, és máris veszélyben vagy. Állsz az ajtó előtt az érzéseiddel, a gondolataiddal meg a testeddel, óvatosan kopogsz. Ki az? – kérdezik odabentről. Erre vagy azt válaszolod, hogy én (A = A, ami, ugyebár, tautológia, és nem is mond semmit, hiszen bárki mondhatja), vagy azt, ami a neved, a munkád, a társadalmi pozíciód (A = B, ami pedig arcrongálás, arcpusztítás, arctalanítás: nem akarhatod ezt). Egyedül is használatos anti-wittgensteiniánus magánnyelv szerencsére nincs, a nyelvi potméter viszont bátran tologatható. Az egyik végén, mondjuk, az *Ókontri* áll, üvegtisztán áttetsző nyelvével, a másikon, mondjuk, a *Finnegan's Wake*, érthetetlen megfogalmazásmódjaival. Köztük szeretnék berendezkedni. Köztük állok, de nem középen. Az arany út ebben az esetben nem középütt vezet. Hanem hol erre, hol arra. A rendszerváltás után volt boldog tíz év, amikor még nem támadtak fel a műfajok, minden csak szöveg volt, Garaczi-féle harcos kajovákkal. Aztán a műfajok, részben piaci okokból, újra megjelentek, s hirtelen az lett a parancs, hogy a munka egészében legyen a nyelv (Oravecz vagy Joyce módjára, de mindenképpen:) ugyanolyan. Ezenfelül pedig a műfaj legyen regény. Hosszú munka, ugyanazon a nyelven. Eleje, közepé, vége: mindvégig egyforma, legyen benne egység. Szerintem ez mára kissé unalmas lett. Hogyan kezdődik. Mi a vége. A belívet néha el se olvasom, várhatólag az is ugyanolyan. Kevés új megismerési eredmény, ráadásul megérteni is nehéz. Nem sok nyelv bírja kétezer oldalon, talán a Nádas Péteré. A megoldás vagy az lehet, hogy előállítasz egy termelékeny nyelvet, Borbély Szilárd pl. a 18. századi grammatikába illesztette a 21. századi lexikát, vagy pedig megpróbálsz a műfajt vagy a nyelved jellegét megváltoztatni, egységét megbillenteni, eltörölni. *Szentek hárfája*, *A harmadik híd*, *Amíg másokkal voltunk*: utólag úgy látom, hogy műfaji döntéseim a kisregény felé vezettek. Az új, egyelőre *Luther kutyái* című regényem pedig egyfelől továbbviszi ezt a műfaji aprózódást, másfelől pedig olyan szöveget kíván létrehozni, amelyben változókéony a nyelvi anyag, különböző stílusú és idejű szövegek keverednek

benne. Parti Nagy Lajos régen írt valami olyasmit, hogy: Nézd, bazmeg, őzikék! Remek prózai mondat, akkoriban regiszterkeverésnek nevezték az effélét. Ez az igazság, ez a módszer talán ma is applikálható. Nehogy már (bazmeg) ne olvassák el a közepét.

Említetted, amikor a Szentek hárfáját elkezdted, a két ünnep között történt, és épp esni kezdett a hó. A harmadik hídbhoz rögtön csatolok egy érettségi találkozót, valóságosat, vélhetőleg az ösztönözte a nekilendülést. Az Amíg másokkal voltunk esetében azt szűrtem le, hogy az írói nyelv, vagy nevezzem inkább módszernek, indított el, de persze ott is sejteni érzelmi, hangulati hullámokat, amelyek az írás nyílt vizére sodortak. Van valamilyen öszenézise (alaptörténete, traumája) a te íráságnak?

Nagyon fontos a zöldmunka: a bor minősége jórészt azon múlik, hogy mit gyűjtöttek be, hogy hogyan tevékenykedtek a termőterületen. Az írásban az anyaggyűjtés után azonban mindenképpen van egy olyan szakasz, amikor mindent el kell felejteni. El kell felejteni az anyagodat. Engedni kell, hogy leszálljon mélyre. Onnan kellene aztán felemelni. Ezt a munkát mindig más indítja el, más impulzus, többnyire váratlanul. Amikor a Zalaegerszeg Koplárovcics Béla góljával legyőzte a BL-ben a Manchestert, Bozsik edző azt mondta, hogy nagyon nagy szerencsénk volt – de igen sokat dolgoztak azért, hogy ekkora szerencsénk lehessen. Szerintem is ez a helyzet. Az ihlet, ha létezik, nagyon kemény előkészületek után jön el. A *Szentek hárfája* írása akkor kezdődött el, amikor az öcsémtől kaptam karácsonyra egy képeslapos könyvet a régi Békéscsabáról. Útöttek azok a képek, akár a féltégla, alaposan előkészültem rá, hogy igazán megüthessenek. Elindították az írásfolyamatot, végigvittek rajta, eljuttattak a végkifejletig, ma is megvan az a kötet. *A harmadik híd* valóban egy érettségi találkozóval indul, azt az érettségi találkozót azonban kitaláltam magamnak előre, és amikor eljött a valóságban, el is mondtam a régi osztálytársaimnak, hogy nyugi, a könyvben szereplő esemény előrevetett kitaláció. Az esemény fikatív. Minden utólag létrejövő esetleges hasonlóság ellenére. A kitalációt pedig az indította el, hogy a Múzeum előtt egyszer csak megpillantottam a hőseimet. A Belvárosi Híd alatt masíroztak át lassan a Roosevelttér felé. Háttal álltak nekem, de tudtam, hogy ők azok. *Az Amíg másokkal voltunk* esetében pedig az indította el a folyamatokat, hogy advent idején egyszer világoosan láttam magam előtt a fiatal Babitsot, ahogy az Egyetemi Könyvtár helyén hajdan állt csónakázótó partján ácsorog. Megvolt a kép, meg kellett értenem. És aztán jött még két ember, két kép, hogy visszavehessek a túlságosan happy endingből. És hát igen: írás esetén legjobb, ha az ember

Visegrádra távozik. Nagy ott a csend. Bizonyos értelemben meglepésemre szolgál, hogy emigrációba indulásakor Márai is ott rejtette el naplója elkészült részeit. Vajon kinél, hol lehet ma az a ház, vagy eszme.

De honnan való benned az „íróság”? Miért éppen írsz, és mondjuk nem festesz? A Szentek hárfájánál említéd, alaposan előkészültél rá, hogy amikor eléd került az a bizonyos fotóalbum, beinduljon az írás. Többször is utalsz a készülődés fázisaira. (Én azt is a készülődéshez számítom, hogy a kilencvenes években Kanetti Norbert álnév alatt közöltél.) Úgy sejtem, volt valamilyen alapélményed, ami az íróság felé terelt. Vagy megfontolt elhatározás következménye? Mindkét eset érdekes. Your first shock?, ahogy a Mezzo tévében tudakolják híres zenészekről, mi indította el őket a zenei pályán.

1966-ban, két és fél éves koromban, agyhártyagyulladás kaptam. Ez akkoriban halálos betegségnek számított. Én azonban túléltem, teljesen egészségesen: állapota kristálytisza, ez a szerkezet szerepelt a zárójelentésben. A következő évek jórészt azzal teltek, hogy a hozzám közelálló emberek állandóan felgyógyulásom csoda-jellegét hangsúlyozták. Csoda, hogy ép maradtál, édes fiam. Ekkora betegség után. Csoda. Én meg azon dolgoztam, hogy újra meg újra megerősítsem ezen csoda maradandó és stabil jelenlétét. Úgy nézhettem ki, mint egy nagyon szomorú gyermek-figura, valamelyik iszonyatos Móra-novellából. *Körtemuzsika*: sokkal jobb, erősebb lenne a mai magyar kultúra, ha annak idején nem az ő életműve lett volna a prózai kötelező olvasmányok alapmozzanata. Megtanultam írni, megtanultam olvasni (ebben a sorrendben), csodámra jártak az első osztályban. Az első regényemet negyedikes korom körül írtam. Egyszerre olvastam Karl Maytól *Az Ezüst-tó kincsét* és Robert Louis Stevensontól *A fekete nyúl* című regényt (Delfin-könyvek: csodálatos volt az a sorozat). A saját munkám abból állt, hogy összeolvastottam ezt a két remek művet. Beleírtam a kezemmel az egészet egy határidőnaplóba. És aztán körbehordtam a könyvemet, mint a véres kardot. Nagy volt a sikerem, kész csoda. Úgy találtam, hogy csodáim stabil és maradandó jellegét az általam készített szépirodalmi műalkotások tudják a leghatározottabban megerősíteni. Írj, és akkor a többiek azt fogják gondolni rólad, hogy tényleg nagyon okos vagy. Az agyhártyagyulladás volt az én első sokkom. Az íróság pedig a biztonsági utókezelés. És aztán, ha szerencsém van, vagy ha megáld az Isten, néha ezt az egészet elfelejtem, és nem marad más az írásból, csak az öröm, a játék, meg az a nagyon szigorú építkezés, ami talán (ha szabad *eztet* a kifejezést használnom, © Kukorelly) a szabadság maga.

A harmadik hídban különösen, de valamennyi könyvedben mintha a csoda elporladna a valóság érintésétől. Közben meg egyre több valóságot engedsz be az absztrakció világába. Mégsem válik reménytelenné a dolog, mert a valóság érzékeltetésének absztrakciójában megvillan valami örök csoda. A hamarosan megjelenő könyved saját agyműtétéről szól. Az Utazás a koponyám körül mennyire volt előtted modell, vagy mennyire akadály?

Azt hiszem, én azt gondolom, hogy csodák vannak, de emberek által jönnek létre, s ennyiben épp a valóság érintése hozza őket létre. Készen kell lennünk a csodákra, arra tehát, hogy néha, nagy ritkán, talán csak egyszer az életben csodát, csodákat hozzunk létre. Ennyiben tehát a valóság beengedése az absztrakció világába számomra egyáltalán nem reménytelen dolog: éppen hogy ok a reményre, állandó ok az örök csodákra. Az, hogy felgyógyultam az agydaganatomból, alighanem csodának tekinthető. A folyamatot, közelről nézve, az hozta létre, hogy az idegsebész, az onkológus és a neurológus egyenként és együttműködésükben is megalkották azt a számomra áttekinthetetlen bonyolultságot, amiben megnyilvánulhatott (különböző szótárakban:) a Szerencse, a Sors vagy Isten akarata – már ha van nekik ilyenjük. A kórházi lábadozás alatt felváltva olvastam két könyvet. Az egyik a *Moby Dick* volt, a teljes változat. Arra jöttem rá, hogy Melville könyve nem leírja a bálnát, tökéletesen, hanem hogy a bálna az, ami meg van róla írva abban a regényben. A másik könyv az *Utazás* volt. Aggasztóan tökéletes munka. Vannak olyan könyvek, amelyek kialakították a saját műfajukat. Megírni a túlvilágot? Elad lélek ördögnek? Diák megöl öregasszony, aztán sokáig kínlód? Agydaganat? Sem tematikailag, sem nyelvi- leg nem érdemes bemerészkedni ezekre a területekre. A modell és az akadály szembeállítására azonban feloldódik a retorikában. Az imitáció (magyarul: követés) elmélete szerint a modellnek tekintett korábbi szövegek annyiban akadályok, hogy túl kell rajtuk jutni, felül kell őket múlni, meg kell őket haladni. A követőnek erre kell törekednie. Lehet, hogy nem fog menni. De legyen ez a vezető hipotézis. Hátha. Különböznek a tények. Különböznek a nyelvek. A legfontosabb konkrét különbség pedig számomra az talán, hogy Karinthy Frigyes mindvégig ébren volt a nagy Herbert Olivecrona műtéti beavatkozása során. Mindvégig tudatánál volt. Az én emlék-együttesem elején, közepén és végén azonban hatalmas lyuk tátong. Nem voltam jelen. Szeretnék hangot adni ezeknek a hiányoknak is. Hova lehet belátni ott.

Károlyi Csaba az Élet és Irodalomban megjelent interjújában azt kérdezte tőled, hogy mennyire segít vagy akadályoz az írói munkádban, hogy hívő ember vagy. Te erre azt válaszoltad, hogy a világteremtés az írói célod, és ebben

segít. Az akadályoztatásról nem mondtál semmit. Nem gondolkoztál azon, mire gondolhatott Csaba, mi módon lehetne gátló az istenhit? De akkor már én is megkérdézem, mi akadályoz az írásban?

Nem tudom, az írói munkát tekintve miben lehetne gátló az istenhit. Az azonban a szemembe ötlött, hogy a kései Esterházy úgy gondolta, nem lesz feltámadás, nem hisz abban, hogy a jelenlegi személyiség-struktúra újra előállhatna. Isten pihentető tenyere nem teremt személyt. Esterházy kétségtelenül istenhívó ember volt, szerzőként, interjú-beszélőként is az, de végül nem tudhatjuk, egészen pontosan sohasem tudhatjuk, hogy az adott esetben az Istenben való hit mit is jelent. Mi a beltartalma, mik a finomságai, Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* című könyve szépen beszél a hitbéli lehetőségek szinte végtelen számáról. Lehet, hogy van olyan hitfajta, amely hivatásszerűségével minden más tevékenységet kizár. Az enyém nem ilyen. (Az egyik öcsémé, aki adventista lelkész, talán igen.) Engem más dolgok akadályoznak az írásban. Először is: az írás nagy kreativitást igényel, minden könyv más szabályokat követ (például a szabálytalanságokét), ezért sohasem lehetsz biztos benne, hogy a következő munkádat is meg tudod csinálni. Ez engem néha félelemmel tölt el. Többnyire leküzdöm. Másodszor: kevés az idő. Marlon Brando a *Keresztapa* első részének végén világosan meg is mondja Al Pacinónak: nem volt elég az idő. Az idő annyira rövid, hogy ezzel a rövidséggel, ennek a rövidségnek a felháborító voltával már nem is érdemes foglalkozni, tanácsolta egy másik istenhívó író, Ottlik Géza. Szerintem jó ez a tanács. Harmadszor: depressziós vagyok, azt mondják, másfél év alatt magától is elmúlik, csak nem mindenki élne meg azt a másfél évet. Húsz éve szedek egy gyógyszert. Betöltődött, segít, nincsen panaszom. De a valóságos világ meg az én világaim élénk színei mögött mégis ott libeg valami sűrű, nehéz, selyemszerű sötétség. Elnyomott ez a dolog. De bármikor támadhat. Nem kellene belegabalyodnom. Az írás átsegít ezen az akadályon. Filozófiát nem olvasok, de a Szeben vármegyei Resináron született Emil Cioran gondolatai közel állnak hozzám. A világ annyira szörnyűséges hely, hogy bárminek nagyon lehet örülni, ami legalább egy kicsit jó. Művészet, szelíd emberek, utazás – hogy végképp közhelyes legyek.

Megfogott az az előbbi kép, ahogy a Belvárosi hídnál átmasírozó alakokban meglátod leendő könyved szereplőit. De már a cím is, A harmadik híd a jövőt láttatja, egy kéthídú városét. Milyennek látod az irodalom helyzetét tíz, húsz, száz-húsz év múlva? Lesznek még művelői?

Számomra a jelen is megfoghatatlan. Igyekeztem pontos lenni, aztán a szegedi belváros jó részét újraépítették. Nem találsz oda. Akkoriban két híd volt Szegeden, de már elkezdik lassan építeni a harmadikat, pontosan oda, ahová én is terveztem, állítólag lesz mellette egy uszoda, az első uszoda Ószegeden. Megragadhatatlan. Elmozdul. Kicsúszik. Hát még a jövő. Akár olyan kicsike pontocskája is, mint az irodalom helyzete. Nem tudom. Úgy látom, művészeti ágak nem szoktak végleg elmúlni. Lehet, hogy éppen nem műveli senki, de a készletben ott marad. Kitalálták, működött, hátha jó lesz még valamire. Hozzáférhető. Ennyiben tehát lehet, hogy (tíz, húsz, száz-húsz év múlva) az irodalomnak nem lesznek aktuális művelői, de olvasni azért, a régieket, lehet, ki tudja. Jelenleg szügyig járunk az írásbeliségben. A régi barátaimat jórészt azért veszítettem el, mert akkoriban még vonalas telefonjaink se voltak, hívtam a lányt, de gyakorta az apja vette fel, mit akar, fiatalember, a leánka most nem ér rá. Most meg majdnem mindenkinek okos a telefonja. Áll a metró, villamoson, belemenekül, a saját írása által, a magánya elől, a kommunikációba. Ez nem biztató, de okot adhat a reményre. Egyre kevesebb az egy főre jutó munka. Mit fogunk kezdeni a ránk szakadó idővel? Talán Michel Houellebecq-nek lesz igaza: előbb vagy utóbb, de mindenki a saját életrajzát fogja írni egész életében. De az is lehet, hogy a képregény meg az ifjúsági irodalom, a nemes lektúr és a film el fogja törölni a magasirodalomnak még az emlékét is. Mindenesetre: ha lesz még emberi arcuk, csókolom őket. Avagy: az utókor? taknyos csecsemő, örüljön, ha kicserélem a szaros pelenkáját.

Egyszer láttalak a tévében a tanárok ügyéről nyilatkozni egy politikai műsorban. Mennyire vehet részt az író cselekvő módon a jövő alakításában? Beszélhet-e egy-egy pártnak, írhat-e publicisztikát? Kiderülhet róla politikai kötelessége? Vagy ha a könyve mindezt nem cselekszi meg, akkor teljesen mindegy, ő mit csinál?

Igen, azt hiszem, nekem vannak politikai nézeteim. (Valószínűleg bal-liberálisnak nézek ki, és az is vagyok. Másutt, Nyugaton, gondolom, liberál-konzervatív lennék. Tetszenek nekem Roger Scruton nézetei a falkás rókavadászatról meg az angol telefonfülkékről. Itt azonban annyi minden nincsen megoldva, annyi mindent nem beszéltünk még meg, hogy ez – politikai nézetként – szóba sem jöhet. De az bizonyos, hogy esetleges újítások esetén mindig eszembe jut: mi most semmiképpen sem lehetünk okosabban, mint a korábbi évszázadok hagyományteremtő emberei – csak óvatosan.) Ez nem volt mindig így. (Korábban úgy gondoltam, hogy a politikusok bunkók. Én pedig nem akartam bunkó lenni. Még jó bunkó sem.

Véget ért a szocializmus, végre – hallgatói érdekképviselő, DeKon, Pompeji – elmerülhettünk a szakmáinkban. Így maradtunk ki a privatizációból. Aztán kiderült, hogy a görögöknél, az érett társadalmukban, a remek városaikban csak a munkások foglalkoztak az oikosz dolgaival. A szabad ember fölöttük lebegett, intézte a közösség ügyeit.) Bele kell szólnunk. (Hogyan. Tanítóként mindenképpen: a politika tudtommal nincs kitiltva az egyetemről, mindkettő része a másíknak. Tárcáíróként is: a tárca, azt hiszem, szoros értelemben véve nem része mindenestül az írói életművemnek, és nem is kell bennük sokat vartyogni, de szükség esetén ki szabad osztani a rosszcsondot, hátha. És végül itt vannak a regények: *A harmadik híd* talán mond valamit arról, hogy – a politikai nézeteken túl vagy innen – voltaképpen milyen is lenne a világ.) Szóval, talán csak annyit akarok mondani, hogy tégy a gyűlölet ellen, te rohadék!

Utolsó kérdéssel visszakanyarodnék az elsőhöz, még hozzá az utazás és az írás kapcsolatára, főképp, hogy a szóba hozott Scruton is utal a Foucault-ról írt könyvében arra a felismerésre, hogy egy mű létrejöttében nemcsak az időbeliség a meghatározó, hanem a térbeliség is. Van-e olyan része a világnak, ahova azért utaznál, mert szeretnéd megírni?

John le Carré *Galambok alagútja* című mesebeli könyvéből világos lehet, hogy milyen örületes utazásokat és utánajárásokat igényel egy-egy valószerűnek ható könyv írásának megalapozása. Neki mindenhová el kell mennie. Nekem nem feltétlenül. Korai elbeszéléseim emlékeim másai voltak, a Németh Gáborral közös könyvünk olvasmányélményeken alapult, első regényem Békéscsaba múltjaiban utazott, a második Szeged számomra semleges tereiben, a harmadik a századfordulós Szegeden, Pusztakovácsiban és Tardonán: Szegedet ismerem, Pusztakovácsit csak félig, Tardonán sohasem jártam. A betegségről szóló könyvem pedig jórészt a szegedi klinikákon játszódik, de oda sem azért utaztam el, hogy aztán jó alaposan megírjam. Van még anyagom. De ezek az anyagok persze elfogyhatnak majd. A terekben az a jó, hogy történeteket rejtenek magukban, anyagszerű narratívákat, jól kitapinthatóan. Azt azonban nem tudom, hogy pusztán a megírás érdekében hová utaznék el. Annak idején elolvastam Fernand Braudelnek a mediterráneumról szóló trilógiáját. A mediterrán területek szerinte valahol Villánynál érnek véget, de azt, hogy miképpen él egy ember a Földközi-tenger partján, nem értem. Szívesen leköltöznék egy időre valamelyik volt velencei gyarmatra, lehetőleg ősszel. Ezenfelül teljesen biztos vagyok benne, hogy előző életemben angol voltam. Valamikor 1915 körül szülehettem Sussexben, jó iskolákba jártam, és remek, kalandos életem

volt a II. világháború alatt. Kém lehettem, vagy valami afféle, a háború vége felé alighanem meg is haltam, valahol Észak-Itáliában, angol beteg. Szívesen kidolgoznám ennek az életnek a részleteit egy vidéki birtokon, meg egy londoni legénylakásban, legyen a ház keskeny, magas, nyikorgó falépcső vezessen fel benne a harmadik emeletre. Úgy érzem továbbá, hogy James Fenimore Cooper, műveinek mélabús tökéletessége ellenére, valamit nagyon elrontott a vadnyugat ábrázolásában. *Vadölő, Az utolsó mohikán, Nyomkereső, Bőrharisnya, A préri*: alighanem újra kellene ezeket a regényeket írni, s ennek érdekében örömmel keresztülitaznék (nagyon lassan, John Williams vagy Cormac McCarthy írói modorában) az Amerikai Egyesült Államokon, teszem azt Bostontól egészen Los Angelesig. Legyen, mondjuk, lovas szekér.